

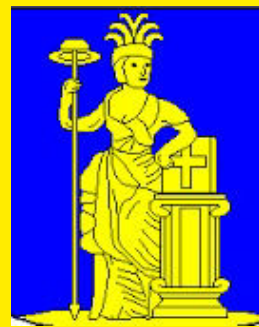

Jaargang 49 / 2021-2

DE ZANDLOPER

Uitgave van de Vereniging Oud Ede
Verschijnt viermaal per jaar

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Verf Hout Wandplaten Behang
Raamdecoratie Gereedschap IJzerwaren Electra

Dit alles natuurlijk bij:

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL.(0318) 611680

Wij geven u een deskundig advies, zagen voor u en bezorgen gratis

OPTIEK SLOOF

Grotestraat 62 Ede

0318 - 64 04 79

info@optieksloof.nl

www.optieksloof.nl

Voorzijde omslag: Bejaardentehuis De Klinkenberg, jarenlang een van de gezichtsbepalende gebouwen van Ede. Veel mensen die het gebouwd hebben zien worden, kunnen nu getuige zijn van de sloop.

Zie pagina 20 e.v.

DE ZANDLOPER

Van het Bestuur

Corona beperkt onze activiteiten tot wat digitaal mogelijk is. Ook deze Zandloper is gemaakt met de redactie op afstand. Gelukkig gloort er hoop nu steeds meer mensen in de Reehorst of elders hun eerste of zelfs tweede prik tegen covid krijgen. De Algemene Ledenvergadering met de 17 april-lezing is ingekort tot een digitale stemming over de noodzakelijke jaarstukken, waaronder (her)verkiezing van twee bestuursleden. Als we weer in een zaal bijeen mogen komen, zullen we dat 'vieren' met een extra ALV met als hoofd-agendapunt een statutenwijziging. Aangepast aan het digitale tijdperk en nieuwe eisen om als belanghebbende te kunnen optreden bij mogelijke procedures.

Uitgave van de Vereniging Oud Ede jrg 48 - mei 2021

Bevrijde verzetsmensen	2
Ede in de tijd van de plooierijen	3
De Klinkenberg	12
De bevrijding van Bennekom	15
Opmars naar Lunteren	18
Het belang van het lokale verhaal	20
Machinefabriek Bruijn de Jong	26
De 'swijnen' bij het dorp	30
Correcties	31
Colofon	32

De artikelenreeks 'Een halve eeuw Ede' wordt in het volgende nummer voortgezet

In Memoriam: *Marja Hartgers-Gerritsen* werd op 9 maart 1948 geboren in het oude Ede. Zij kende het Ede vanaf de jaren vijftig als weinig anderen. Na pensionering van haar echtgenoot André repatrieerden zij van Apeldoorn naar een mooi appartement in hartje Ede. Marja en André werden actief in verschillende aan de geschiedenis van Ede verwante verenigingen. Voor de Vereniging Oud Ede was ze vraagbaak in de projectgroep *100 jaar Vereniging Oud Ede*. Ze overleed op 1 maart, net geen 73 jaar oud.

Felicitaties aan de *Historische Vereniging Oud Bennekom* met haar 75-jarig bestaan. Op 8 maart 1946 gestart als Stichting en op 22 maart 1961 omgetoverd tot Vereniging. De HVOB bundelde haar geschiedenis in een zeer lezenswaardige kroniek. Zuur dat corona hun jubileum bedierf.

In Ede loopt de langste *wildwal* van Nederland: vanaf Wageningen tot voorbij Lunteren. In Wageningen is de wildwal een gemeentelijk monument, in het landgoed Hoekelum is een

stukje van de wildwal door het Gelders Landschap en Kastelen gerestaureerd en in Lunteren door de Jac Gazenbeekstichting. Echter, recent werd de wildwal in Lunteren aangetast door werkzaamheden. Voor de *Vrienden van het Luntersche Buurtbosch* reden om in actie te komen en voor de *Werkgroep Monumenten* van onze Vereniging om te pleiten de wildwal als gemeentelijk monument te beschermen. Na breed overleg overhandigden in een gesprek met de wethouder de voorzitters van de Vrienden van en de Stichting het Luntersche Buurtbosch een brief met dit pleidooi van de Vereniging en tien organisaties.

Tuindorp Vooruit in Oud Ede-Zuid is in zijn geheel gemeentelijk monument (zie ook De Zandloper 2019-3). Woonstede heeft het plan opgevat het binnenterrein, dat wil zeggen de tuinen van het tuindorp, te benutten voor woningbouw. Voor ons is dat een aantasting van het Tuindorp. Het gaat nog om plannen, maar die zijn wel heel serieus. De Werkgroep Monumenten volgt de ontwikkelingen nauwgezet en is in gesprek met Woonstede.

Van harte gezondheid toegewenst,

Simon van de Pol, voorzitter

Bevrijde verzetsmensen

Deze foto van Edese verzetsstrijders die na de Bevrijding terugkeren uit het Oranjehotel, de beruchte Duitse gevangenis in Scheveningen, staat op pagina 253 van Ben Verduijn: *Door de vrijheid geroepen*, 2011. Op de voorafgaande bladzijden worden wel allerlei namen genoemd van personen die hierbij zouden moeten staan, maar daarmee weten we nog niet wie wie is.... En de VOE zou dat toch graag weten. Herkent u bepaalde personen? Laat het ons weten via zandloper@telfort.nl of Vereniging Oud Ede, Postbus 8293, 6710 AG Ede. Alvast hartelijk dank.

Ede in de tijd van de plooierijen 1702-1717

Joyce van den Berg

De bestuurlijke macht in Gelderland aan het eind van de 17e eeuw

Aan het eind van de 17e eeuw heerste er veel ontevredenheid onder de Gelderse burgers. Van hoog tot laag bestond er een verlangen naar meer invloed en eigen inbreng van de burger in de verschillende besturen.

Bestuur van het gewest Gelre		
Staten van Gelderland		
Kwartier van Zutphen	Kwartier van Nijmegen	Kwartier van Veluwe
College van Gedep. Staten	College van Gedep. Staten	College van Gedep. St.
<hr/>		
Kwartier van Veluwe		
College van Gedeputeerde Staten		
Richterambten:	Landdrostambt Veluwe:	Steden
Veluwezoom	Schoutambten:	Arnhem
Oldenbroek	Ede	Elburg
Nijbroek	Barneveld	Hatterij
	Nijkerk	Harderwijk
	Putten	Wageningen
	Ermelo	
	Voorst	

Dat begon al bij het hoogste bestuursorgaan van de provincie, de Staten van Gelderland. Hierin waren adel (de ridderschap) en steden (de regenten uit de stadsbesturen) vertegenwoordigd. In de Staten gold de stem van de adel als één stem en die van alle steden tezamen ook als één stem. Ter vergelijking: in Holland had de adel slechts één stem naast de achttien stemmen van de steden.¹ Hetzelfde gold in de Gedeputeerde Staten van de drie kwartieren waarin Gelderland verdeeld was: het kwartier van Zutphen, het kwartier van Nijmegen en het kwartier van Veluwe (met als hoofdstad Arnhem). Elk kwartier had zijn eigen College van Gedeputeerde Staten, waarin drie vertegenwoordigers van de adel en drie van de steden zaten. Ook daar was de adel dus ruim vertegenwoordigd. De steden wilden grotere invloed ten opzichte van deze machtige adel.

In 1675 trad een nieuw regeringsreglement in werking dat stadhouder Willem III, de latere stadhouder-koning, de bevoegdheid gaf de regenten in de stadsbesturen te benoemen. Hij benoemde steeds dezelfde conservatieve, hem gunstig gezinde regenten. Dit tot frustratie van die regenten die meer republikeins en hervormingsgezind waren en die voortdurend buiten de boot vielen.

Stadhouder-koning Willem III, (1650-1702)

Ook de gewone burgers in de steden waren ontevreden. Vanouds hadden zij in de colleges van gemeenslieden invloed gehad op het stadsbestuur. Zij waren afkomstig uit de gilden, schutterijen en broederschappen en werden geraadpleegd bij belangrijke beslissingen, bijvoorbeeld over oorlog en vrede of financiële zaken.² Ook waren zij in sommige steden betrokken bij de keuze van de regenten in de stadsbesturen. Willem III vulde openvallende plaatsen in de colleges van gemeenslieden niet aan, zodat deze langzamerhand uitstierven en de burgers hun invloed verloren.

En dan waren er nog de bewoners van het platteland. Zij hadden helemaal geen stem. Zij werden vertegenwoordigd door de ambtsjonkers, die het bestuur in de schoutambten in handen hadden. De ambtsjonkers waren edelen

die aan bepaalde voorwaarden moesten voldoen, zoals tot de erkende adel behoren, in het ambt wonen, goederen of land bezitten ter waarde van *f* 18.000 en (op de Veluwe) tot de gereformeerde godsdienst behoren. Vooral op de Veluwe hadden zij veel macht. Met name gingen zij over de uitzetting en inning van de belastingen. De geërfden wilden meer inzicht in de samenstelling van de aanslagen en meer controle op de opgaven van de ontvangers.³

Begin van de plooiërijen

Toen Willem III in 1702 overleed, besloten de Staten van Gelderland al heel snel het regeringsreglement van 1675 af te schaffen. De zittende regenten (de zogenaamde *Oude Plooi*), die nog door de stadhouder waren benoemd, begrepen wel dat hierdoor aan de poten van hun stoel gezaagd werd. Zij besloten dat hun benoeming voortaan voor het leven zou gelden en dat aanvulling van hun corps als vanouds zou plaatsvinden door *coöptatie*. Dat wil zeggen dat zij openvallende plaatsen zelf uit eigen kring mochten invullen. Aanvulling van de colleges van gemeenslieden kwam niet aan de orde. Dit alles sloeg de hoop van de meer hervormingsgezinde regenten en burgers (de *Nieuwe Plooi*) de bodem in en zij kwamen in verzet. In veel steden in Gelderland, maar vervolgens ook in Utrecht en Overijssel kwam het tot ongeregelde heden. De machtsstrijd tussen oude en nieuwe plooi wordt '*De Plooiërijen*' genoemd.

Het verloop

De onregelmatigheden begonnen in mei 1702 in Nijmegen, waar de burgerij het stadsbestuur onder druk zette om een college van gemeenslieden te benoemen. Kort daarop vond een onverwachte inval van de Fransen plaats, die wisten door te stoten tot Nijmegen.⁴ In de chaos die hierop volgde werd duidelijk, dat de verdediging van de stad door de zittende regenten niet beter geregeld was dan in het rampjaar 1672. Door de moed en daadkracht van de burgerij bleef de stad gespaard. Maar de burgers waren nu

wel klaar met de ondeugdelijke regenten. Op 29 juni 1702 drongen de gemeenslieden de raadszaal binnen en zetten de zittende raadsleden af. Ook in Tiel en Zaltbommel moesten de zittende regenten het veld ruimen en werden in hun plaats regenten van de nieuwe plooi benoemd.⁵

In verband met de onrust werd besloten de *Landdag* (de dag waarop de leden van de Staten van Gelderland bijeen kwamen) van 18 juli 1702, die in Nijmegen zou plaatsvinden, te verplaatsen naar Arnhem. Daar bleken de afgezette regenten uit Nijmegen, Tiel en Zaltbommel gewoon aanwezig te zijn en zij verklaarden de gang van zaken in de opstandige steden voor onwettig. Met veel machtsvertoon trokken zij naar de afvallige steden, doch zij stuitten daar op hardnekkig verzet. Er moesten soldaten aan te pas komen om de oude plooi in ere te herstellen. De oproerkraaiers werden bij de eerstvolgende Landdag van december 1702 berecht; de straffen bestonden uit verbanning en ontneming van de bevoegdheid tot bekleden van een ambt.⁶

Op de *keurdag* in Nijmegen (de dag waarop ieder jaar de nieuwe raadsleden werden verkozen) van 2 januari 1703 eisten de gemeenslieden dat die vonnissen zouden worden teruggedraaid. Hoewel de zittende regenten aanvankelijk niet wilden toegeven, zwichtten zij voor de dreiging van opstand onder het volk. Op 9 januari maakte de oude plooi in het stadsbestuur plaats voor regenten van de nieuwe plooi.

Ook in Arnhem werden op de keurdag aldaar van 25 januari 1703 de zittende regenten vervangen door regenten van de nieuwe plooi. Het stadsbestuur ging door de knieën omdat burgercompagnieën het raadhuis hadden omsingeld.⁷ De overige steden van het kwartier van Veluwe volgden dit voorbeeld: Wageningen, Elburg en Hattem in maart 1703; Harderwijk in april 1703.

Termen mbt belastingen

Belastingpachter

Iemand die tegen betaling het ambt van belastingontvanger pacht.

Bruikschatting

Belasting geheven op grond van het gebruik van grond of erf.

Cedule of Kohier

In een kohier worden de gegevens opgetekend die nodig zijn om uit te rekenen hoeveel iemand aan een bepaalde belasting moet betalen.

Maanpenning

Percentage dat de ontvanger mocht berekenen om de inningskosten te dekken.

Opstuivers

Een gulden was 20 stuivers waard. Door iedere gulden te laten betalen met 23 stuivers verkreeg men een extra bedrag om de kosten van de uitzetting te dekken.

Redemptie

Omzetting van een vaste periodieke betalingsverplichting in een bedrag ineens.

Verponding

Een grondbelasting die in de 17e tot 19e eeuw werd geheven, in 1832 vervangen door grondbelasting op basis van het kadaster.

Vijfspeciënbelasting

De vijf speciën was een cluster van belastingen bestaande uit: hoofdgeld, schoorsteengeld, hoorngeld, paardengeld en het middel op bebouwde landen.

Zetter

Persoon die van overheidswege ieders aandeel in een bepaalde belasting of omslag vaststelt.

Jan de Beijer: Grote Markt in Arnhem vanuit het zuiden (1742). Het Raadhuis (met torentje) staat achteraan rechts.

De consequenties van de plooiërijen voor Ede

De geërfden klaagden over de hoogte van de belastingen. In 1704 werd door 400 personen uit Ede een protest ingediend bij Gedeputeerde Staten tegen de *'zeer zware lasten en schattingen die hun door de ambtsjonkers waren opgelegd zonder dat*

de geërfden daarbij waren betrokken of op de hoogte gesteld. En zonder dat de zettters cedullen of kopieën van de opgelegde vijfspeciëbelasting hadden overlegd, laat staan kopieën van de gesloten rekeningen, zoals dat in vele naburige plaatsen en ambten wel geschiedde'.⁸

Je kunt je afvragen of de klachten van de geërfden gegrond waren. Is er niet altijd en overal protest tegen het betalen van belasting? Versteegen heeft onderzoek gedaan naar de rol van de ambtsjonkers in het toenmalige belastingsysteem.⁹ De voornaamste directe belasting was de *verponding*. De aanslag hiervan stond vast voor het hele schoutambt. Stedegezanten uit Arnhem kwamen naar Ede om de uitzetting te controleren. De ambtsjonkers konden de aanslag vermeerderen met zogenaamde 'opstuivers' om de onkosten van de uitzetting te dekken. Deze bestonden voor de verponding uit: uitgaven voor vervoer van de stedegezanten, voor bodes, voor geschonken wijn (de kosten voor wijn bedroegen voor alle schoutambten tezamen *f* 2.500,- per jaar), het presentiegeld van alle aanwezigen ad *f* 6,- per persoon. Voor de gemaakte onkosten van de inning had de ontvanger (de oudste ambtsjonker) recht op de 'maanpenning' of het 'maangeld' à 6% over het gehele bedrag. In 1700 bedroeg dit voor het schoutambt Ede *f* 685,-. De werkelijke onkosten voor het innen van de belasting bedroegen 2%.

Daarnaast waren er de indirecte belastingen (accijnzen e.d.). Deze werden geheven via *redemptie*; dit hield in dat de Staten van het kwartier van Veluwe ieder schoutambt voor een vast bedrag aansloegen, dat door de zettters naar rato over de belastingplichtigen werd verdeeld. Hierop werd geen enkel toezicht gehouden.¹⁰ Ook hierover ontvingen de ambtsjonkers het maangeld van 6%. In 1700 ontvingen zij *f* 810,- uit het schoutambt Ede.

De geërfden hadden dus wel een punt dat zij pleitten voor uitzetting van de belasting door plaatselijke personen tegen de laagst mogelijke kosten en controle van de opgaven van de ontvangers ten overstaan van zettters en geërfden.¹¹

De hervormingsgezinde bestuurders wilden de geërfden wel tegemoet komen en het belastingsysteem veranderen. Zij wilden dat bij de uitzetting van de directe belastingen (verponding en hardstedegeld) de geërfden betrokken zouden worden, zoals dat ook in

andere kwartieren gebeurde. En zij wilden dat degenen die klachten hadden over de aanslag mochten reclameren bij Gedeputeerde Staten van het kwartier. De edelen in die Staten hadden tot dan toe geweigerd klachten van de boeren in behandeling te nemen.¹²

Een voorbeeld hiervan is het protest van Jan Hendrix Haalboom en Gerrit Ebben in 1668.¹³

Zij dienden bij de drost van Veluwe namens een aantal geërfden een verzoek in tot afschaffing van de bruikschatting en beriepen zich hierbij op een landschapsresolutie uit 1606. De drost stuurde het rekest door naar de ambtsjonkers (juist degenen die de belasting hadden opgelegd). Deze wilden op dit verzoek niet nader ingaan, er moest eerst maar eens een behoorlijke volmacht komen. Hoe dit verder gegaan is, is niet helemaal duidelijk, maar het liep niet goed af. In 1669 volgde een uitspraak van het landsgericht waarbij Jan Hendrix Haalboom – waar Gerrit Ebben gebleven was vermeldt de historie niet – werd veroordeeld tot betaling van de bruikschatting en kosten van het gericht.¹⁴ Op de (on)rechtmatigheid van het verzoek wordt in de sententie niet ingegaan.

Op de kwartiersvergadering van 13 juni 1703 in Arnhem kwam de verbetering van het belastingsysteem aan de orde. Bij het raadhuis was een grote opkomst van boeren om deze eisen kracht bij te zetten. De ambtsjonkers weigerden echter toe te geven aan de eisen van de burgerij en verlieten verontwaardigd de vergadering.

Enige uitwerking heeft de kritiek van de hervormers overigens toch gehad. Het resolutieboek van de ambtsjonkers in Ede vermeldt op 11 oktober 1703 dat de zettters voortaan bij handtasting moeten verklaren (dit in plaats van het afleggen van een eed) de belastingen zonder aanzien des persoons te zetten. Zie de tekst van de publicatie uit 1705.

Er volgde een chaotische periode, waarin de edelen hun eigen vergaderingen belegden en

Publicatie van 11 augustus 1705 waarin de zettters verplicht worden een eed af te leggen dat zij de zetting van de belastingen zonder aanzien des persoons zullen verrichten.

er eigenlijk geen kwartierdagen meer gehouden werden. In juni 1704 voerden de Arnhemse stadsbestuurders openbare verpachting van de belastingen in. De ambtsjonkers lieten echter via een publicatie weten dat deze verpachting onrechtmatig was, daar zij immers over de belastingen gingen. Zij dreigden met dubbele aanslagen als de mensen aan de belastingpachter betaalden en bevalen niet aan de pachter, maar aan de schout te betalen.

Op 16 september 1704 toonde de schout en belastingontvanger Johan Otters een brief aan de ambtsjonkers, die hij had ontvangen van de 'tegenwoordige regenten van de stad Arnhem'. Daarin werd hem bevolen binnen drie dagen de lijsten van de uitzetting in te sturen. De ambtsjonkers bevalen Otters aan dit bevel geen gehoor te geven, omdat dit verboden werd door de ridderschap en door de ambtsjonkers 'van wie hij afhankelijk was en door wie hij was aangesteld'.¹⁵ Toen hem hierop gevraagd werd of de ambtsrekening al gezet was, antwoordde Otters dat al zijn boeken en papieren in Amsterdam lagen, maar dat hij de rekening zo snel mogelijk zou opstellen. Het resolutieboek gaat niet in op de vraag waarom die papieren in Amsterdam lagen. Het lijkt erop dat de schout de boot wilde afhouden tot hij zekerheid had welke partij aan het langste eind zou trekken.

De boeren wisten ook niet meer wat ze moesten doen. De meesten betaalden maar helemaal niet, wat de kas van de Republiek niet ten goede kwam.¹⁶

De strijd tussen adel en stadsbesturen liep ondertussen zo hoog op, dat beide partijen zich meenden te moeten voorzien van gewapende ondersteuning. In Arnhem werd een vaste vrijwillige compagnie opgericht. Ook de ridderschap ging over tot werving van troepen.

In december 1704 grepen de Staten van Holland in. Zij besloten te overleggen met vertegenwoordigers van de verschillende steden. Nadat was bepaald dat 'al het gebeurde en bepaalde omtrent de verpachting van de belastingen' gehandhaafd zou blijven, werd de vrede voorlopig getekend.¹⁷ De nieuwe plooi bleef aan het bewind.

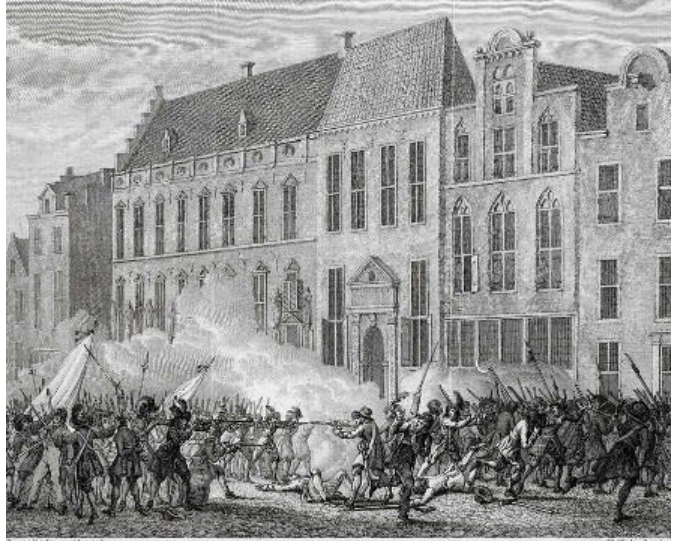
Op de Landdag van 3 mei 1705 werd bepaald dat de zettters der directe belastingen moesten kunnen lezen en schrijven en niet in dienst mochten zijn van de ambtsjonkers. Veel belastingen, uitgezonderd de verponding, werden voortaan verpacht. De boeren kregen inzage in de cedulen (kohieren) waarin de hoogte van hun aanslag was vastgelegd. Dit resultaat werd door de geërfden als een niet gering succes beschouwd!¹⁸

Een grotere invloed van de Veluwe geërfden op de belastinginning werd echter nooit gerealiseerd.¹⁹ In Ede gingen de ambtsjonkers op de oude voet door. De belastingen werden onder hun leiding uitgezet en geïnd. De zettters werden door hen benoemd. De schout en ontvanger Johan Otters bleef onder hun gezag ontvanger tot zijn dood in 1717.

De afloop

Maar langzamerhand bleek er nu ook een splitsing op te treden in het kamp van de nieuwe plooi. In Arnhem wilde de gematigde burgemeester Van Brienen in 1705 de vrijwillige burgercompagnieën weer opheffen. De radicale bestuurders waren hierop tegen en de gematigde bestuurders (de zogenaamde stulp-plooiers) werden uit de raad gezet. Deze radicalisering van het bestuur werd lang niet door iedereen gewaardeerd.

In Nijmegen liep de zaak nog meer uit de hand. Daar liet de oude plooi het raadhuis door zestig gewapende vechtersbazen bezetten. Twee regenten wisten te ontkomen en luidden de alarmklok. Hierop bestormden burgerij en burgerwacht het stadhuis: vijf oude-plooiers werden buiten het raam van de raadkamer opgehangen en de reactionaire burgemeester werd zonder vorm van proces op de binnenplaats onthoofd.²⁰

Reinier Vinkeles: aanval op het stadhuis in Nijmegen in 1705 (Museum Het Valkhof)

Op de kwartiersdag van juli 1707 ging het over de toelating van Johan Willem Friso (de door de kinderloos gestorven Willem III gewenste opvolger) tot de Raad van State. De ridderschap was vóór. De steden wilden en konden dit tegenhouden als alle afgevaardigden op één lijn zaten, maar het bleek dat er verdeeldheid bestond binnen de Wageningse afvaardiging. Door ingrijpen van de Wageningse gemeenslieden werden de afvalligen tot de orde geroepen en werd de eenheid op het nippertje hersteld.

De verdeeldheid in de Wageningse raad bleef echter bestaan; een viertal regenten moest niets van alle nieuwe radicale ideeën hebben. Op 10 oktober 1707 zetten zij met behulp van een deel van de schutterij alle gemeenslieden af.

Deze riepen hierop de hulp in van het Arnhemse stadsbestuur en dat stuurde twee burgercompagnieën, bewapend met kanonnen. In Wageningen had men inmiddels de poorten gesloten, maar de Bergpoort bezweek onder het geweld en de conservatieve magistraten werden in het stadhuis gevangen gezet.²¹

De afgevaardigden op de Landdag van 29 oktober 1707 vonden dat het nu afgelopen moest zijn. Zij besloten met kracht in te grijpen en stuurden een deel van het Nijmeegse garnizoen naar Wageningen om orde op zaken te stellen. De gevangen magistraten werden bevrijd en in hun ambt hersteld. Een week later werden de burgercompagnieën opgeheven en stukje bij beetje kwam de oude plooi weer terug in de stadsbesturen. Deels gebeurde dit onder dreiging van militair geweld. Maar ook raakten veel mensen teleurgesteld in de houding van de nieuwe plooi, die vaak net zo regentesk optrad als de regenten van de oude plooi.

Er zijn niet veel bewijzen te vinden dat er ook in Ede strubbelingen tussen ambtsjonkers en geërfden hebben plaatsgevonden. Hooguit kan men een indirecte aanwijzing hiervan vinden als de ambtsjonkers op 15 maart 1708 moeten besluiten over het verstrekken van een subsidie voor de reparatie van de kerktoeren van Bennekom. De jonkers willen de gevraagde subsidie van het ambt wel geven, mits ‘... de geërfden en huislieden voor alle delen en allen zich zullen gedragen in zulk ontzag en respect voor de jonkers als aan dezelve schuldig zijn. Bij ontstentenis van hetzelfde zullende niet gegeven worden’.²²

De Bergpoort in Wageningen rond 1820

De heren waren dus wel degelijk beledigd over het verzet van de geërfden tegen hun bewind. Het is duidelijk dat zij zelfs van minimale inspraak van burgers niets moesten hebben. Maar zij hadden de touwtjes stevig in handen, omdat alleen zij over de financiën gingen.

In 1717 vaardigden de Staten van Gelderland een plakkaat uit, waarin werd gesteld dat de magistraten in de steden weer voor het leven benoemd zouden worden.²³ Hiermee was de oude toestand hersteld en was er een definitief einde gekomen aan de plooierijen en aan de hervormingspogingen van de nieuwe plooi.

Noten

- 1 Willem Frijhoff en Marijke Spies, 1650, bevochten eendracht (Den Haag 1999) 91.
- 2 A.H. Wertheim-Gijse Weenink, Democratische Bewegingen in Gelderland 1672-1795 (Amsterdam 1973) 36.
- 3 Erik Kamerbeek, Het belang der gemeente zeer ter harte. Bestuur en bestuurselite in een Veluws dorp, Ede 1795-1914 (Utrecht 1992) 20.
- 4 Deze inval vond plaats tijdens de Spaanse Successieoorlog van 1701-1713.
- 5 Klaas Jansma en Meindert Schroor, Tweeduizend jaar geschiedenis van Gelderland (Leeuwarden 1986), 221-222.
- 6 Idem 223.
- 7 Ibidem.
- 8 Gemeente Archief Ede (GAE), Gemeentebestuur Ede en rechtsvoorgangers ca 1650-1948, inv. nr. 29.

- 9 S.W. Verstegen, Gegoede ingezetenen. Jonkers & geërfden op de Veluwe 1650-1830 (Arnhem 1990) 64-67.
- 10 Wertheim Gijse Weenink, 53.
- 11 Erik Kamerbeek, 20.
- 12 Wertheim-Gijse Weenink, 53.
- 13 GAE: Gemeentebestuur Ede en rechtsvoorgangers ca 1650-1948, inv.nr. 1, (register van resoluties van de ambtsjonkers 1663-1740, daarin 8 april 1668).
- 14 GAE, inv. nr. 129.
- 15 GAE: Resolutieboek ambtsjonkers 1663-1740, daarin 12 september 1704.
- 16 Wertheim-Gijse Weenink, 54.
- 17 Idem, 57.
- 18 Erik Kamerbeek, 20.
- 19 Ibidem
- 20 Jansma en Schroor, 226.
- 21 Jansma en Schroor 227.
- 22 Resolutieboek ambtsjonkers 1663-1740, 15 maart 1708.
- 23 Wertheim-Gijse Weenink, 82.

Naschrift

Van Kees van Lohuizen ontvingen wij afgebeelde scans van de notulen van een Edese gemeenteraadsvergadering uit 1924, waarin sprake is van het samenstellen van een *college van zettters*. Hieruit blijkt dat er na 220 jaar nog altijd belastingzettters waren, die op vergelijkbare wijze benoemd werden als in 1700. In plaats van een college van ambtsjonkers was er nu een college van Burgemeester en Wethouders, en de belastingen werden geheven in opdracht van het Rijk in plaats van in opdracht van de Staten Generaal van de Republiek.

Opgave van personen tot benoeming van Leden van het College van Zettters voor 's Rijks Directe Belastingen in de gemeente Ede, ingevolge art. 3/4 der wet van 5 April 1870 (Staatsblad No. 63)

Naam:	Voornamen:	Dagteekening en jaar van geboorte	Beroep, bediening of ambtelijke betrekking	Is de voorgedragene in het volle genoot van burgerl. en burgerl. rechten	Bestaan de voorgedragene in draagzaamheid met de burgerl. rechten	Ter vervanging van:	Aanmerkingen	
503	Voort, van de Wilbrink,	Peter Wouterus	14 Aug. 1869 4 Aug. 1879	Lid v. d. Raad zonder	ja ja	nee nee	P. v. d. Voort	Lun- teren
	Silfhout, van Wassenaar, van	Hendrik Karel Gerrit Willem Baron	16 Nov. 1867 13 Sept. 1864	Lid v. d. Raad zonder	ja ja	nee nee	H. van Silfhout	
	Pieters, Beumer,	Reinier Evert Jan	30 Mei 1871 10 Nov. 1864	koopman timmerman	ja ja	nee nee	R. Pieters	Ot- terlo

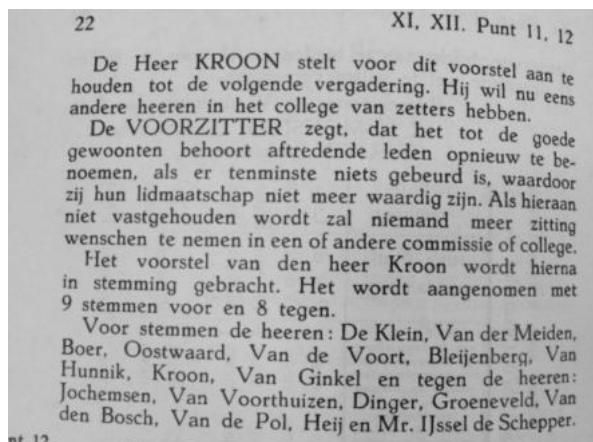
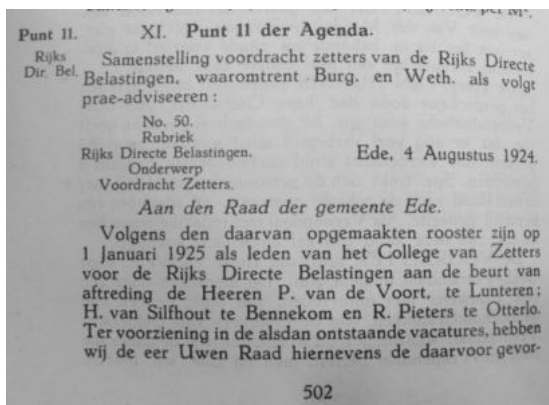
Aldus opgemaakt door den Gemeenteraad van Ede, den 8 Augustus 1924

K. H. MONSIEU, Loco-Secretaris.
CREUTZ, Burgemeester.

Ter voordracht aan te bieden en U voor te stellen daarmede wel te willen vereenigen.

Kl. Punt 11

21

De Klinkenberg

Simon van de Pol

Op 9 mei 1969 metselde H.J. van Eck, gedeputeerde van de provincie Gelderland en woonachtig in Ede, de eerste steen van het 'bejaardenverzorgingshuis' De Klinkenberg. In 2021 haalt de sloophamer het rijzige gebouw zeer waarschijnlijk neer. Het gebouw wordt nu nog anti-kraak bewoond.

In mei 2012 verhuisden de bewoners naar de 'Nieuwe Klinkenberg' op het terrein van de Simon Stevin-kazerne. In 2018 werd het nieuwgebouwde verpleeghuis op het terrein van de vroegere LTS tussen de Amsterdamseweg en de N224 in gebruik genomen. Hoewel er geen enkel verband meer is met de oorspronkelijke locatie, het gebied de Klinkenberg, bleef de naam Klinkenberg overeind.

Het ontstaan van De Klinkenberg

In 2005 bestond De Klinkenberg 25 jaar. Naar goed gebruik besloot de directie om 25 jaar geschiedenis op schrift te stellen. Bewoner dr. P. Hoekstra (ook mede-oprichter van de Vereniging Oud Lunteren) beschreef in 35 pagina's verleden, heden en toekomst van De Klinkenberg. Met dank aan Martin Haverkort, oud-directeur van De Klinkenberg, heeft de Vereniging Oud Ede dit boekje kunnen digitaliseren en het is nu vanaf onze website te lezen.

De woningnood in de naoorlogse jaren was niet alleen een nasleep van de Tweede Wereldoorlog, maar kwam ook uit de noodwet van Willem Drees (de AOW) uit 1947. 'Trekken van Drees' was een ongekend wonder voor de oudere mensen die daarmee hun zelfstandigheid herkregen. Vóór de noodwet woonden veel ouderen in bij hun kinderen met vaak twee of drie generaties in één huis. De zorg was daarmee weliswaar als vanzelf geregeld, maar noodgedwongen samenwonen gaf ook veel ellende.

Dankzij de AOW-wet van Drees was er opeens minder noodzaak om in te wonen: ouderen bleven zelfstandig wonen! Een neveneffect daarvan was dat veel meer jonge gezinnen

zich op de woningmarkt meldden. De woningnood die al bestond vanuit de Tweede Wereldoorlog, werd nog ernstiger.

NB: Bejaardenhuisvesting in de jaren vóór 1960 was vaak erbarmelijk. Pas in 1972 verdween het laatste ‘slapen op zaal’: met soms 50 anderen bed naast bed op één zaal. Kijk en huiver als je op de NTR in 'Andere tijden'; aflevering 223 opzoekt: <https://anderetijden.nl/programma/1/Andere-tijden/aflevering/223/Een-huis-voor-bejaarden>.

Minister Marga Klompé is vooral bekend vanwege haar algemene bijstandswet, maar zij diende al eerder, in 1960, de wet op de bejaardenoorden in die in 1963 door het parlement werd aangenomen. Dankzij de bejaardenhuisen kregen ouderen goede huisvesting en werd de woningnood onder jonge gezinnen kleiner. Vanaf 1964 werden in acht jaar tijd ruim 1.700 bejaardenhuisen uit de grond gestampt met daarin 140.000 ‘bejaarden’. En daarmee kwamen er 120.000 woningen vrij voor jonge gezinnen.

Toen 1960, nu 2021: *In het heden ligt het verleden...* (Bilderdijk). Nederland is zestig jaar verder en de woningnood is terug. Anders natuurlijk, maar toch....

Dankzij de AOW en de bejaardenhuisen kwam er voor ouderen een nieuw ideaal binnen bereik: net zo kunnen leven als de betere stand en ook verzorgd worden. Met de AOW en speciale huisvesting een fijne onbezorgde oude dag. Een bejaardenhuis was daarom zeker niet gericht op zorg vanwege gebrek; integendeel, mensen met een gebrek werden geweigerd. Ouderen wilden dolgraag naar een bejaardenhuis.

Terug naar Ede

Nederland was in de jaren zestig van de vorige eeuw nog stevig verzuild en dus streefde iedere zuil naar een eigen tehuis voor bejaarden. Ede kende met Bethanië al een hervormd, met het Maanderzand een gereformeerd en met St Barbara een katholiek bejaardenhuis. Een algemeen bejaardenhuis ontbrak, en dat zinde het niet-kerkelijke deel van

Ede niet. Al in 1961, nog voor de wet op de bejaardenoorden was aangenomen, nam Neeltje Blaak, fractievoorzitter in de gemeenteraad voor de PvdA, het initiatief om in Ede een Algemeen Bejaardenhuis te realiseren. Medestanders werden gezocht en gevonden in de VVD, Humanitas, de Nederlandse Protestanten Bond en het garnizoen in de persoon van majoor Schoonhagen.

En zoals dat gaat, er kwam een *Stichting Algemeen Bejaardencentrum Ede* (later *Stichting Veilig en Verzorgd Wonen*; vanaf 2005 gefuseerd in *Vilente*), en men ging aan de slag met plannen maken. Al snel was duidelijk waar het moest komen: op een terrein tussen de Eikenlaan, Van Heutz- en Artillerielaan. Wel moest de Infanterielaan met militaire woningen verdwijnen en ook een deel van de Artillerielaan. (Met het doortrekken van de Klinkenbergerweg verdween de Infanterielaan - zie *De Zandloper* 2021-01). Een lastig detail was verder dat een groot deel van het terrein eigendom was van het ministerie van Defensie. Natuurlijk vond Defensie in eerste instantie dat dit terrein gereserveerd moest blijven voor militaire bouw. Veel overleg later kwam er overeenstemming met, zoals het de polder betaamt, tal van afspraken, waaronder dat een tiental appartementen gereserveerd zouden zijn voor bejaarde militairen.

In 1966 was het ontwerpplan klaar. In eerste instantie werd uitgegaan van maximaal drie woonlagen. In Veldhuizen verrees in die tijd de eerste hoogbouw en daarmee werd hoogbouw denkbaar. Door de grote vraag naar ouderenhuisvesting werd alsnog tot hoogbouw besloten. De gemeente drong er bij het ontwerpen sterk op aan om het gebouw een representatief uiterlijk te geven.

In 1968 werd de bouwvergunning verstrekt en kon de Klinkenberg in opdracht van het *Nederlands Centrum voor Huisvesting van Bejaarden* (nu *Woonzorg Nederland*) worden gebouwd, met het Stichtingsbestuur als huurder. Bij de officiële opening door burgemeester Slot op 20 november 1970 was de Klinkenberg vol bezet met 23 echtparen en 208 alleenstaande 'bejaarden' met een gemiddelde leeftijd van 69 jaar. (Bij het 25-jarig jubileum in 1995 was dit gestegen tot gemiddeld 85)

2021

De gemeenteraad heeft in 2020 twee nieuwe bestemmingsplannen voor het terrein goedgekeurd. Eén voor het Klinkenbergterrein (eigenaar is Woonzorg) en een voor het terrein tussen het Medisch Centrum en de Van Heutzlaan (eigenaar is bouwbedrijf Kreeft). Hier staan ook de twee voormalige ziekenbarakken (zie *De Zandloper* 2008-04), nu woonhuizen en gemeentelijk monument. De barakken worden gedemonteerd en herplaatst op een nog te vinden locatie. Op dit moment is er nog discussie of er van de twee barakken één authentieke ziekenbarak kan worden gemaakt en of deze herplaatst kan worden aan de zuidkant van de Smederij op het kazerneterrein. De Vereniging Oud Ede is daar erg voor, zeker als er daarmee ruimte ontstaat om in die barak educatie te geven over de Grote Oorlog van 1914-1918, die in Ede leidde tot het Belgenkamp op de hei en de in 1916 gegraven oefenloopgraven (zie ook *De Zandloper* 2014-2). Aan de rand van de hei nabij de Kreelse Kop is het loopgravenstelsel nog steeds te zien.

De firma Kreeft is inmiddels gestart met de bouw van veertig sociale appartementen. Op

het terrein van de Klinkenberg worden veertig woningen voor zorgbehoevenden en zestig appartementen in de vrije sector gebouwd. Er komt dan ook een toegang of straat waarbij de naam Infanterielaan weer terug zal komen. Over het uiterlijk van de oude Klinkenberg kon je discussiëren; feit is wel dat het gebouw vanuit de Ericalaan gezien en zeker ieder jaar met de kerstversiering zeer opvallend was. De entree was bijzonder, misschien zelfs representatief dankzij de hellingbaan naar de hoofdingang van het gebouw met de fraaie betonnen graffiti. Het is heel mooi dat deze graffiti wordt ingepast in 'het nieuwe bebouwings-ensemble'.

NB: De Vereniging heeft geen foto's van het interieur van De Klinkenberg. Hebt u mooie foto's, dan ontvangen we ze graag voor onze collectie. Zeker een foto van de eerste steen zou mooi zijn.

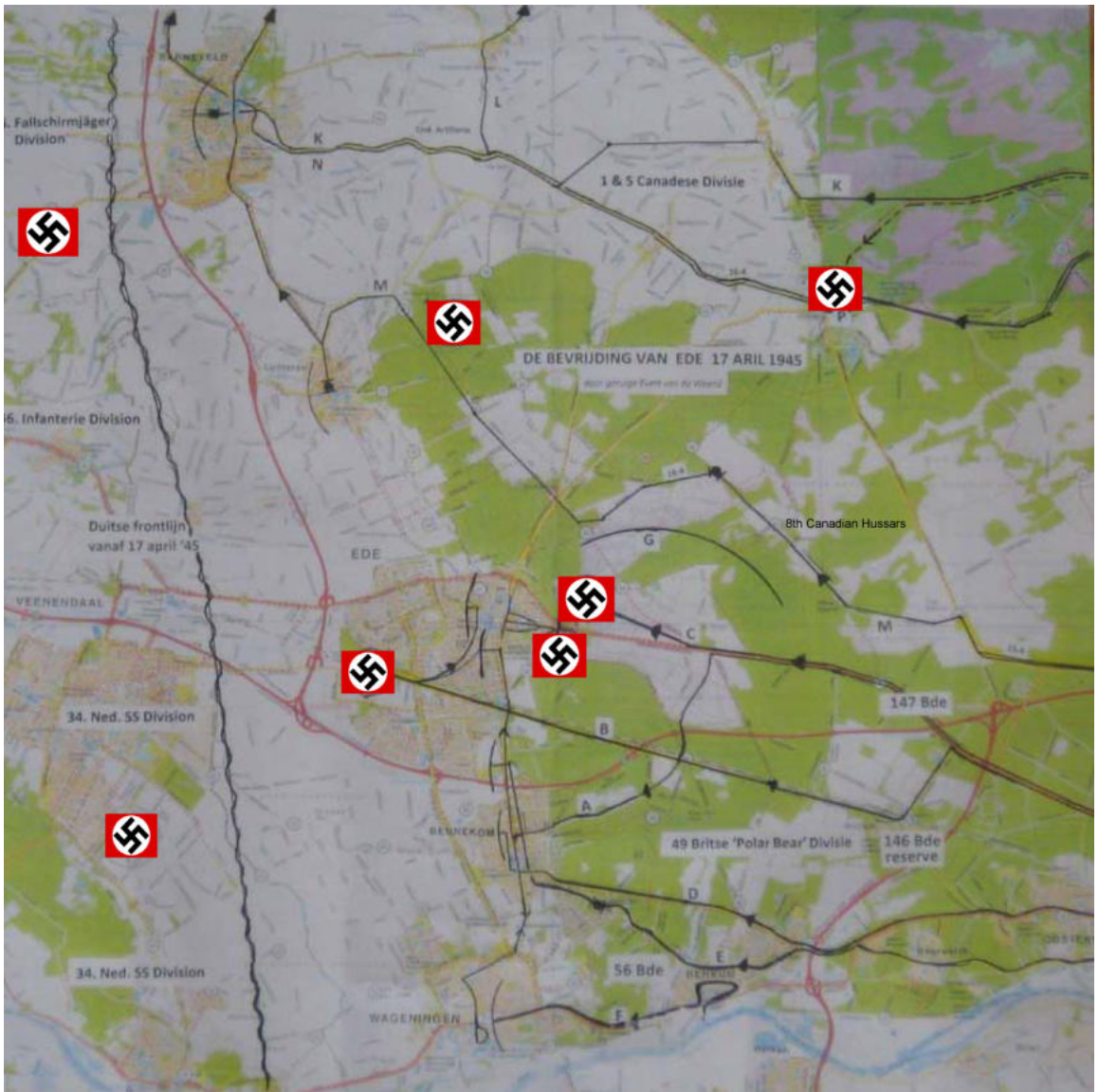
De bevrijding van Bennekom

Evert van de Weerd - beeldrealisatie Jaap Dekker

Op zaterdag 14 april 1945 bevrijdde de Britse 49e 'Polar Bear' Divisie met steun van het Canadese 'Ontario' Tankbataljon de ontvolkte stad Arnhem. Dezelfde dag reed de 5e Canadese Tankdivisie, ook vanuit de Betuwe, de stad binnen om vandaar uit een omsingelingsoperatie te starten via Otterlo, Voorthuizen en Putten naar Harderwijk, dit om terugtrekkende Duitse troepen uit de IJssellinie te belemmeren de Grebbelinie c.q. bestandlijn te bereiken. De derde divisie van het 1e Canadese Legerkorps, de 1e Canadese Infanterie Divisie, vocht vijf dagen lang om vanaf de IJssel Apeldoorn te bevrijden op 17 april 1945.

Op zondag 15 april hergroepeerde de Britse divisie haar drie infanterie-brigades om uitgangsstellingen te betrekken voor het bevrijden van Ede en Wageningen. De 146e Brigade bleef in Arnhem, en later in Wolfheze, als reserve. De 56e Brigade werd geconcentreerd aan de westzijde van Arnhem voor de opmars naar Wageningen en Bennekom. De 147e Brigade bevond zich op 16 april nabij de Amsterdamseweg met vier Canadese tankeskadrans (76 tanks) en begon tegen 17:00 uur met de opmars naar Ede. Die avond bereikte de brigade Planken Wambuis. Op 17 april splitsten zich de drie bataljons qua verdere opmars.

Het Royal Scots Fuseliers Bataljon bevrijdde met steun van 44 Canadese 'Calgary' tanks Ede, en het Leicestershire Bataljon reed met een eskadron Ontario-tanks eerst naar Wolfheze en daarna langs de spoorlijn naar Ede.

Het derde bataljon, het Duke of Wellington Bataljon met Maj. G.V. Fancourt met zijn C-compagnie met 18 Ontario-tanks voorop en met het (brengun)carierpeloton als spits c.q. voorhoede, boog op de Ginkelse Hei af naar Bennekom. Dit bataljon passeerde de spoorlijn bij blokpost 20 aan de rand van de Sijsselt; bij de Mosweg werd de spits geconfronteerd met een kanonopstelling van de SS op de Dikkenbergweg. In een kort vuurgevecht sneuvelden de acht SS-ers van deze opstelling.

Even later, vlak voor de bebouwde kom, stootte men op 25 Hollandse SS-ers die wegvluchtten richting Hoekelum met achterlating van twee gewonde soldaten. Tegen 12:00 uur werd de kern van het sinds 22 oktober 1944 ontvolkte Bennekom bereikt. Het 'spookdorp' werd snel en vakkundig gezuiverd door het peloton van Luitenant Lyon. Wel hadden verkenners in de omgeving contact met het echtpaar M. Jansen van de Harnsesteeg 11. Na slechts één Duitser krijgsgevangen gemaakt te hebben in het dorp reden de Britten door naar Wageningen.

Het dorp Bennekom had dus een soort vóórbevrijding achter de rug, want het voor de bevrijding van Bennekom geplande bataljon, de Glosters, kwam daar pas laat in de middag aan.

Iets dergelijks speelde zich af op 15 april in Otterlo. Daar zuiverden 25 Britse commando's in negen jeeps van maj. Druce het dorp. Ze maakten tien Duitsers krijgsgevangen. Ze konden deze Duitsers niet meenemen en daarom werden die onder zware bedreigingen ('Threatening all sorts of punishments if they tried to disobey orders') opgesloten. De volgende morgen bevrijdde de Canadese Tankdivisie Otterlo en 's middags vond een patrouille van het Irish Regiment of Canada, volgens het dagrapport, de tien buitengewoon gehoorzaam gebleven tegenstanders.

Bij de Oude Tol werd de D-compagnie achtergelaten om Bennekom in de gaten te houden, en aan de noordzijde van Wageningen de B-compagnie om terugtrekkende Duitsers op te vangen. De A-compagnie zorgde voor de beveiliging van de rechterflank bij deze opmars. De C-compagnie reed verder via de Kapelleveenselaan naar het einddoel in de omgeving van de Havenweg. Deze situatie bleef ongeveer tot 20:00 uur bestaan, want dan zou dit bataljon afgelost zijn door het Essex Bataljon van de 56e Brigade uit Arnhem. Deze 56e Brigade vertrok dinsdagmorgen 17 april uit Arnhem met twee bataljons richting Oosterbeek. Beide bataljons beschikten over speciale tanks van de Britse 79e Divisie: acht Sherman 'Crab'-vlegeltanks om mijnen te ruimen en elf Churchill 'Crocodile' vlammenwerpertanks. Het South Wales Borderers Bataljon vertrok richting Oosterbeek-Laag en Heveadorp naar Doorwerth, het Gloucestershire Bataljon nam de hoofdweg door Oosterbeek naar Doorwerth. Eén tank werd beschadigd door twee landmijnen waarbij sergeant Leishman omkwam. Wel waren dertien mijnen onschadelijk gemaakt en enige barricades geslecht. Vanaf Doorwerth vertrokken de South Wales Borderers via Renkum naar Wageningen-Hoog en de Glosters via Heelsum en Keijenberg naar Bennekom. Een dag later werd het South Wales Borderes Bataljon verplaatst naar de frontlijn bij Hoekelum tussen Bennekom en Ede.

Het derde bataljon van de brigade, het Essex Bataljon, stak in Arnhem van wal met 700

man in 32 landingsvaartuigen en voer over de Rijn naar Renkum waar werd ontscheept. Eerst zuiverde dit bataljon Renkum en marcheerde verder naar het ontvolkte Wageningen, om tegen 18:00 uur het bataljon van de 147e Brigade te gaan aflossen. Dat vertrok naar Ede en kwam daar in een grootse feeststemming terecht.

Infanteristen van de 'Duke of Wellington' rijden mee op de Ginkelse heide naar Bennekom

Bennekom was dus pas in

Beschadigde gebouwen in de hoofdstraat te Bennekom (garage v.d. Weerd)

de loop van de middag daadwerkelijk bevrijd door het Gloster Bataljon dat daar consolideerde, geflankeerd door het Essex Bataljon in Wageningen en het South Wales Borderes Bataljon bij Hoekelum. Dinsdagavond moet het gejoel en gejuich geweest zijn toen het Duke of Wellington met tanks de opstellingen van de Glosters passeerde in Bennekom. Alle drie de bataljons van de 56e Brigade bleven wekenlang ter plekke. Rond 25 mei vertrok de Britse 'Polar Bear' Divisie naar Duitsland. In juni kreeg de be-

volking van Bennekom bezoek van de inmiddels in Ede gelegerde 7e Canadese Brigade. De manschappen hielpen mee om het Bart van Elst Plantsoen in wording te bouwen.

Opmars naar Lunteren

Op 15 april veroverde de 5e Canadese tankdivisie als eerste doel de Fliogerhorst Deelen. Daarna splitste de divisie zich over twee marsroutes: De hoofdmacht met twee tankbataljons, twee infanteriebataljons en alle artillerie rukte via 'Park De Hoge Veluwe' op naar Otterlo. Maar zover kwam men niet, want vanwege heftige tegenstand bij Otterlo werd die dag de opmars even voorbij het museum gestaakt tot de volgende morgen.

De neven-strijdmacht bestond uit het 8th Hussars Tankbataljon met 55 Sherman-tanks en 10 lichte Stuart-verkenningstanks, de B-compagnie van het gemotoriseerde infanteriebataljon en 4 Crab-mijnnevegers.

Vanaf Deelen reden ze via Oud Reemst en Mossel naar de Valenberg achter de voormalige kogelvangsters op de Eder heide.

Daar bleef men die nacht in een beveiligde opstelling. Helaas sneuvelden tijdens een verkenning vijf infanteristen bij een vuurgevecht.

Na van brandstof en munitie te zijn voorzien vertrok de tankcolonne op maandag 16 april van de Valenberg via de Koeweg en Hessenweg naar de Goudsberg.

Met het B-eskadron van majoor Tim Ellis voorop kwam de tankcolonne nog voor de Hessenweg in vuurcontact met de Hollandse SS, en even later bij de Driesprong had het C-eskadron een behoorlijke schermutseling met een groep SS-ers, die deel uitmaakte van de verdediging van het nog steeds bezette Ede.

Hier in de buurt moet smid Willemsen uit de Molenstraat uit Ede contact hebben gehad met deze Canadezen, want hij kwam terug met en pakje Engelse sigaretten. Maar lang niet iedereen geloofde hem...

Om half tien waren de 18 tanks van het B-eskadron op de Goudsberg in stelling gegaan; de andere twee eskadrons waren snel ter plekke. Vanaf de Goudsberg vuurden de Canadezen met de tanks enige salvo's af op Lunteren zonder veel schade aan te richten. Bovendien sloot zich later in de middag een eskadron met 16 Sherman-tanks van het divisieverkenningsbataljon (GGHG) aan bij de colonne, alsmede het 'Perth'-infanteriebataljon.

Humber IV pantserwagen op de Lunterseweg bij Ede met krijgsgevangene

Pantserwagens waren ingedeeld bij de Britse en Canadese verkenningsbataljons van de infanteriedivisies alsmede bij de Britse tankdivisies, maar in de twee Canadese tankdivisies reden de verkenningsbataljons met Sherman-tanks. Bij de twee Canadese legerkorpsen waren organiek Armoured Car-bataljons (pantserwagens) ter indeling bij divisies.

Vanuit de bossen richting Wekeromse Zand belaagden circa 300 SS-ers de tankcolonne. De Canadezen stuurden een peloton tanks en infanterie naar de flanken van deze bossen en het 8th RCA artillerie beschoot met Sexton SP-kanonnen dit gebied vanaf de Lage Valkseweg (drie kilometer oostelijk van Barneveld). Slechts een dertigtal SS-ers werd gevangen genomen, de rest was gevlucht of gesneuveld. De bossen bleven brandend en smeulend achter.

Tegen de avond reden de Sherman-tanks van het verkenningseskadron en Stuart-tanks met twee meerijsende compagnieën Perth-infanterie naar Lunteren, waar ze een geweldig onthaal kregen: Lunteren was bevrijd!

Er werden 42 Duitsers gevangen genomen volgens het Canadese verslag: *'Not a shot was fired and 2 officers and 40 ORs meekly surrendered, the town was ours! This was our first liberation of a sizeable community and the reaction was most vociferous. The Dutch Tricolor appeared on all sides and the populace was soon feeding the troops with magnificent hospitality. The Squadron Headquarters was set up in the best hotel, as the guest of the management.'*

De infanterie werd vervoerd op de Sherman-tanks maar ook met ingedeelde 'Kangeroes'. Dit waren Sherman-tanks zonder koepel voor beschermd vervoer van infanteriesoldaten.

Qua beveiliging werd Lunteren de volgende dag, dinsdag 17 april, overgenomen door twee eskadrons van het Britse 'Polar Bear' Divisie-verkenningsbataljon. Eén eskadron ervan verkende ook de omgeving van Ederveen en Renswoude. Het derde eskadron beveiligde toen op deze 17 april de rechterflank van de aanval over de Eder heide van de Royal Scots Fusiliers met tanks naar de rand van De Traa (bosrand). Bij de Driesprong komt het tot een gevecht van deze Britse verkenners met circa 20 Hollandse SS-ers die

bewapend waren met o.a. pantservuisten. Na afloop van dit treffen vluchtten de SS-ers richting Ede-West en reed het Britse eskadron naar het centrum van het net bevrijde Ede. De volgende dag nam het Royal Scots Fuseliers Bataljon de beveiliging van Lunteren over. Verder reden deze Britten daarna voortdurend patrouilles over de wegen van Ede naar de Meikade en Lunteren .

De volgende morgen vertrok de 8th Hussars-gevechtsgroep uit Lunteren richting Barneveld, maar na enkele kilometers kwam er een alarmerend bericht uit Otterlo. Daar werd zwaar gevochten en het B-eskadron van Maj. Ellis moest op topsnelheid met een compagnie Perth richting Otterlo. Toen ze daar arriveerden was de strijd echter al beslist.

Na dit intermezzo rukten zij via Voorthuizen op naar Putten, maar dat ging niet zonder slag of stoot vanwege de tegenstand van de 6. Fallschirmjäger Division.

Bij Deelen hadden de Duitsers in een achtergebleven geallieerde tank de marsroute naar Putten gevonden. De 6. Fallschirmjägerdivision bouwde snel antitankschermen op de opmarsroute van de 8th Hussars. Het A-eskadron verloor tussen Voorthuizen en Putten van de zeventien tanks er negen en er werden drie buitgemaakt door een Sonder-kommando. Later zijn deze 'Beute'-tanks teruggevonden bij Amersfoort.

Bij de presentatie op 23 september 2020 van het boek *Verhaal van Ede* door Peter van Beek werd een lezing gehouden door prof.dr. T.H.G. Verhoeven (Dolly), bijzonder hoogleraar Gelderse geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hier een enigszins verkorte versie van haar verhaal.

Verhaal van Ede – het belang van het lokale verhaal

'Laat ik mezelf bij u introduceren. Ik ben Everhard Dirk van Meurs en ben in 1818 bij de vorming van de nieuwe gemeente Ede benoemd tot schout van Ede, later ook wel aangeduid als burgemeester. En als schout is een van mijn hoofdzorgen [...] het beteugelen van de stuifzanden.'

Met die woorden stelt de inleider van hoofdstuk 1 van *Verhaal van Ede* zich aan de lezers voor. Hij heeft het over de zandverstuivingen die bestreden moeten worden, over de verbetering en het onderhoud van de lokale wegen, over zijn inspanningen om het onderwijs te verbeteren en nog allerlei andere lokale zorgen.

Hoe interessant is dat? Wat hebben de zorgen van Everhart Dirk van Meurs van twee eeuwen geleden met onze werkelijkheid van vandaag te maken? We kunnen de vraag ook

breder stellen. Wat is eigenlijk de betekenis van lokale geschiedenis; van het historische verhaal over een stipje op de aardbol? Waarom en voor wie zou zo'n verhaal van betekenis kunnen zijn?

Het is een vraag die ik graag zou willen behandelen door op vier niveaus naar *Verhaal van Ede* te kijken. Een beetje zoals we als kinderen allemaal wel eens onze eigen plaats bepaald hebben in het grotere geheel – ik wel althans. Door te zeggen: ik woon in plaats x (Ede in dit geval), in de provincie Gelderland, in Nederland, in Europa, in de wereld – in het heelal. Dat laatste niveau laat ik maar even voor wat het is. Maar ik wil wel met u ingaan op wat het belang is van lokale geschiedenis voor de plaats zelf en voor de regio, vanuit het nationaal en internationaal perspectief. Ik doe dat aan de hand van een aantal voorbeelden uit *Verhaal van Ede*.

Lokale betekenis

Laten we dicht bij huis beginnen. In Ede zelf. In de afgelopen decennia is de belangstelling voor lokale geschiedenis in het algemeen toegenomen. En dat is niet zo vreemd. In een wereld die groot en onoverzichtelijk is, kan de plek waar we wonen een ankerpunt zijn. Begrijpen waarom die plek eruitziet zoals hij eruitziet, waarom hij functioneert zoals hij functioneert, bevordert dat we ons er thuis voelen, dat we betrokken zijn bij die plek en dat we ons er verantwoordelijk voor voelen.

Hoe Ede ooit ontstaan is, hoe het landschap hier gevormd is, hoe het komt dat de dorpen liggen waar ze liggen – dat is een van de twintig thema's uit *Verhaal van Ede*. Voor dat deel van het verhaal moeten we zo'n 180.000 jaar terug, naar de voorlaatste ijstijd, toen grote ijsmassa's vanuit het noorden de grond in onze streken opstuwden en daarmee de contouren van het landschap vorm gaven. Daarna volgden minder koude tijden – afwisselend droog en nat –, waarin de bodem verder gevormd werd: de zandlagen en de veengebieden. Op de meest vruchtbare plekken – op de flanken van de stuwwallen – ontstonden enkele duizenden jaren geleden de eerste boerennederzettingen. Die boeren legden akkertjes aan, die wij nu kennen onder de naam Celtic Fields: rechthoekige akkers omgeven door aarden wallen. Ze zijn in de omgeving van Ede nog steeds te zien, bij het Wekeromse Zand en in Bennekom. Zo dichtbij is dit verre verleden nog, voor wie het weet.

Verhaal van Ede laat ook zien hoe die vroege bewoners met hun omgeving zijn omgegaan. Ze probeerden die zoveel mogelijk te benutten, maar terwijl ze dat deden brachten ze grote veranderingen aan in het landschap – wat hen voor nieuwe uitdagingen plaatste. Een verschijnsel dat we ook herkennen uit onze eigen tijd! Zo werd door het kappen van bossen het land steeds droger en kwamen er steeds meer zandverstuivingen voor.

Eerst gebeurde die boskap voor de aanleg van akkers, later, in de vroege middeleeuwen, voor de productie van houtskool om ijzerovens te stoken. In die tijd was de Veluwe

namelijk een belangrijk centrum voor de ijzerwinning. Nog weer wat later zorgde de inzet van schapen voor de bemesting van akkers ervoor dat het land verder kaal werd gevreten en het aantal onvruchtbare zandverstuivingen groeide.

Rond 1900 werd er een begin gemaakt met het ontginnen van het hinderlijke zand, onder leiding van het pas opgerichte Staatsbosbeheer. Maar terwijl dit gebeurde, begon men ook oog te krijgen voor de schoonheid van het zand en voor de toeristische waarde die dit bijzondere landschap vertegenwoordigde. Daarom werd een klein deel van de zandverstuivingen behouden – en vormen die vandaag de dag nog steeds een aantrekkelijk kenmerk van de gemeente Ede. Kennis over hoe dit unieke landschap door de eeuwen heen is ontstaan, kan bijdragen aan de verbondenheid ermee – en aan de zorg voor het behoud ervan.

Regionale betekenis

De aantrekkelijkheid van het landschap brengt mij bij een volgend niveau: het belang van het lokale Edese verhaal voor de regionale geschiedschrijving. Want Ede was natuurlijk geen geïsoleerde plek met een geïsoleerde historie. Sommige ontwikkelingen die de gemeente doormaakte, golden ook voor andere plaatsen op de Veluwe. De groeiende aantrekkelijkheid van het gebied voor mensen van buiten, is er daar één van.

Dat begint in de zeventiende eeuw, als welgestelde adellijke families buiten gaan wonen op voormalige kastelen, waarvan er verschillende worden afgebroken en herbouwd als comfortabel landhuis. Het is een verschijnsel dat zich langs de gehele Veluwezoom en ook elders op de Veluwe voordoet – met als bekendste voorbeeld het middeleeuwse kasteel Het Oude Loo, dat in 1684 door Stadhouders Willem III wordt gekocht om ernaast een nieuw jachtverblijf te bouwen: het huidige Paleis het Loo. Kennis over de verschillende landgoederen in de gemeente Ede – zoals Kernhem, Hoekelum en Harselo – kan ons beeld van die welgestelde bezitters, hun landbeheer en hun pachters verrijken door die informatie te plaatsen naast hetgeen we weten over landgoederen elders.

De Hoge Veluwe - jachthuis Hubertus: nationale allure, regionale component

Een heel bijzonder verhaal, van nationale allure, is natuurlijk het landgoed de Hoge Veluwe, aangekocht door de rijke havenbaron Anton Kröller en zijn echtgenote de kunstverzamelaarster Helene Kröller-Müller. Ooit verworven als privébezit en jachtgebied, vervolgens omgezet in een nationaal park en daarmee een belangrijke toeristische attractie. Ook dat verhaal heeft een duidelijk regionale component.

De opkomst van het massatoerisme in de twintigste eeuw – mede vanwege de groeiende

welvaart, de toename van vrije tijd én de verbetering van vervoersmogelijkheden – is een fenomeen dat op de gehele Veluwe een grote impact heeft gehad – zeker ook in Ede. Het bracht werkgelegenheid voor velen, maar zorgde ook voor steeds meer druk op de flora en fauna. En het bracht een stroom vreemdelingen naar plattelandsgemeenten waardoor bestuurders en inwoners zich ineens moesten verhouden tot mensen met andere gewoonten en opvattingen. De invulling van de zondag als rustdag kwam mede door de groei van het toerisme onder druk te staan. De worsteling daarmee is niet alleen zichtbaar in Ede – waar in de gemeenteraad menige discussie is gevoerd over het handhaven van de zondagsrust –, maar ook in gemeenten als Putten, Nijkerk en Harderwijk. In die laatste plaats bijvoorbeeld, kregen ijscomannen en palingventers die wilden profiteren van de toestromende dagjesmensen uit Amsterdam in 1935 van de plaatselijke politie een boete voor het verbreken van de zondagsrust.

Zo zien we dat het verhaal van Ede in meer dan een opzicht (en dit zijn maar een paar voorbeelden) niet op zichzelf staat maar onderdeel is van een breder regionaal verhaal, en dat het dit regionale verhaal kan verrijken en versterken.

Nationale betekenis

We verplaatsen de focus van de regio naar de natie. Wat kan *Verhaal van Ede* betekenen voor onze kennis over de Nederlandse geschiedenis? Op de eerste plaats een relativisering. Wij leren op school allemaal de nationale geschiedenis, maar vaak zonder te beseffen dat Nederland als natie pas iets meer dan twee eeuwen bestaat. Voor die tijd was sprake van de Republiek der Verenigde Nederlanden – samenwerkende maar wel zelfstandige gewesten – en daarvóór van autonome graafschappen en hertogdommen.

In de beeldvorming wordt de geschiedenis van Holland vaak gelijk gesteld met die van Nederland. Maar dat is lang niet altijd terecht. Ook niet als het gaat om een vrij recent onderwerp als de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Daarin is het beeld van de hongerwinter lange tijd dominant geweest – een hongerwinter die inderdaad in het laatste oorlogsjaar in het westen van het land veel lijden heeft veroorzaakt. In Ede kampten de mensen met heel andere problemen. Voorafgaand en tijdens de operatie Market Garden – waarbij duizenden parachutisten in en nabij de gemeente werden gedropt - kreeg Ede te maken met bombardementen en beschietingen die aan tientallen burgers het leven kostten.

Na het gedeeltelijk mislukken van Market Garden werden de Betuwe en de noordelijke Veluwezoom oorlogsgebied. Tienduizenden mensen moesten geëvacueerd worden, en velen daarvan kwamen in de gemeente Ede terecht, waar ze onderdak vonden bij particulieren. Op 20 oktober 1944 moesten ook de inwoners van Bennekom hun huizen verlaten en elders opgevangen worden. Ook achtergebleven geallieerde militairen moesten – heimelijk – onderdak vinden in de regio. Wat dit betekende voor alle betrokkenen: de evacués, de onderduikers en de mensen die geconfronteerd werden met deze grote aantallen hulpzoekenden – en dat maandenlang, is een verhaal dat in ons nationale geheugen eigenlijk nog goeddeels ontbreekt. Een lokale geschiedenis als die van Ede kan daarom een waardevolle aanvulling zijn.

Dat geldt ook voor het verhaal van de bevrijding. Market Garden is daarbij in de beeld-

vorming dominant, maar vaak wordt vergeten dat bij de opmars van de geallieerde troepen via het oosten – door de Achterhoek, over de Veluwe tot aan de Grebbelinie – nog zware gevechten zijn gevoerd, waarbij tal van gebouwen in puin veranderden en vele mensen het leven lieten. Ook in Ede, waar nog op 16 april 1945 zwaar gevochten werd in Otterlo – waarbij 20 van de 70 huizen in het dorp volledig verwoest werden en tientallen militairen en ook enkele burgers omkwamen. Aan het binnenrollen van de geallieerde tanks, met jonge vrouwen voorop en met enthousiast zwaaiende menigten op straat – iconische beelden die denk ik op ieders netvlies staan - is wel iets voorafgegaan. Een lokale geschiedenis als die van Ede is bij uitstek de plek om ons daar nog eens op te wijzen.

Internationale betekenis

De oorlog en de geallieerden brengen ons als vanzelf bij het vierde niveau dat ik wil bespreken: het internationale verhaal. Hoe kan een plaatselijke geschiedenis zich daartoe verhouden? Welke relaties heeft Ede met plekken en personen van elders, en wat is de betekenis daarvan? Voor het najaar van 1944 is die vraag niet moeilijk te beantwoorden. Voor duizenden Britse militairen en hun families was en is de Ginkelse Heide een plek die in hun geheugen gegrift staat. De nog steeds enorme belangstelling voor de jaarlijkse herdenking van de luchtladingen – tot zelfs 75 jaar na dato - laat zien dat de historische betekenis van deze plek internationaal zeer groot is.

Een herdenkingsplek is de Ginkelse Heide niet alleen voor geallieerde militairen. Ook onze zuiderburen hebben er hun herinneringen aan – zij het dat die toebehoren aan een generatie eerder. Ik heb het dan natuurlijk over de tijd van de Eerste Wereldoorlog, toen circa een miljoen Belgische vluchtelingen ons land binnenstroonden uit angst voor de Duitse bezetter van hun land. Overall in Nederland kwamen zij terecht, maar voor de armsten moest de overheid wel voorzieningen treffen. En de hei bij Ede was een van de zes plekken in Nederland waar dat gebeurde.

Hier verrees een enorm vluchtoord, bestaande uit vier woondorpen, een schooltje, een kraamkliniek en een kerk. Elk dorp had de beschikking over een eetzaal voor duizend mensen, en over slaapzalen met verwarming, stromend water en elektrisch licht. Voor die tijd luxe voorzieningen. Maar daar stond tegenover dat de vluchtelingen wel min of meer opgesloten waren. Wie het kamp wilde verlaten had een pasje nodig. Wie erin wilde om het kamp te bekijken kon op zondagen tegen betaling van 50 cent naar binnen. Daarmee werd het kamp tevens een soort toeristische attractie.

Het vluchtoord functioneerde tot 1917, daarna werden de resterende bewoners naar Nunspeet verplaatst. Maar velen van hen bleven terugkomen naar Ede, ook lang nadat de oorlog voorbij was en zij weer naar huis mochten. Zo verbindt de geschiedenis van deze plek mensen over de grens heen. Een monument op de Eder Hei herinnert aan de locatie waar ooit het vluchtoord was. Ook de Rooms-Katholieke begraafplaats aan de Prins Bern-

Het vluchtoord in vogelvlucht

hardlaan is een herinneringsplek die verbonden is met de Belgische vluchtelingen, hij werd in 1915 aangelegd om de katholieke Belgische overledenen, onder wie veel jonge kinderen, een laatste rustplaats te bieden.

En zo zijn we eigenlijk ook weer terug bij het begin, want het internationale verhaal van oorlog en vluchtelingen liet zijn fysieke sporen achter in de lokale gemeenschap. En voor het lokale lezerspubliek is dat precies het soort informatie dat het beeld van hun woonomgeving kan verrijken.

Lokale doelgroepen

Al met al is dat lokale publiek natuurlijk de eerste en belangrijkste doelgroep van een lokale geschiedenis. Nu is ‘lokaal publiek’ nogal een algemene aanduiding, die we ook iets verder zouden kunnen specificeren. Er zijn volgens mij drie groepen te onderscheiden voor wie een plaatselijke geschiedschrijving van belang is.

De eerste groep bestaat uit mensen die hier opgegroeid zijn, voor hen betekent een lokaal historisch overzicht herkenning en erkenning van hun eigen geschiedenis. In dit geval gebeurt dat zelfs op dorpsniveau, want *Verhaal van Ede* gaat ook in op de geschiedenis van Bennekom, Lunteren en Otterlo, en van de woonkernen Ederveen, De Klomp, Harskamp, Wekerom, Hoenderloo en Gelders Veenendaal.

De tweede groep die ik wil noemen zijn jonge mensen die nu in Ede opgroeien. Een boek als *Verhaal van Ede* laat zien dat het grote geschiedverhaal dat zij op school leren – onder meer via de canon van het Nederlandse verleden of de Tien Tijdvakken – een vertaling kent in hun eigen omgeving. En dat die omgeving in sommige opzichten een heel eigen verhaal heeft, dat afwijkt van of een aanvulling is op het standaardverhaal.

De derde en laatste groep zijn de mensen van elders, die in de loop van hun leven in deze gemeente zijn komen wonen. Aan hen biedt het lokale geschiedverhaal een extra mogelijkheid om hun omgeving te leren kennen en te begrijpen. Zo’n lokaal verhaal laat bovendien – als het goed is – zien dat zij als nieuwkomers in de sporen treden van talloze voorgangers. Als we dat op Ede toepassen, dan zien we dat hier al in de zestiende eeuw groepen Vlaamse turfgravers naartoe trokken, in de zeventiende eeuw gevolgd door edelen die hier hun buitens vestigden (zoals we net al zagen), en in de negentiende eeuw door de eerste stroom welgestelde toeristen.

In de twintigste eeuw groeide het aantal nieuwkomers pas echt explosief, met voor de oorlog de komst van militairen en van arbeiders bij de ENKA, en na de oorlog Molukse oud-KNIL-militairen en hun gezinnen, gevolgd door gastarbeiders uit Italië en Spanje, Turkije en Marokko, en weer wat later door gezinsherenigers uit mediterrane landen en nieuwkomers vanuit het westen. Als de geschiedenis van Ede iets laat zien, dan is het wel dat de bevolking van een plek niet statisch is maar voortdurend in beweging.

Glokale geschiedenis

En daarmee kom ik aan de afronding van mijn betoog. Ik hoop dat ik daarin duidelijk heb kunnen maken dat het belang van een lokale geschiedenis als *Verhaal van Ede* zich niet beperkt tot het lokale niveau maar dat – in tegendeel – het lokale, regionale, nationale en internationale perspectief als het goed is in een lokale geschiedenis met elkaar verweven zijn. In dat verband wordt tegenwoordig wel gesproken van ‘glokale’ geschiedenis: waarmee de interactie tussen het lokale en het globale benadrukt wordt. In de huidige globaliserende samenleving is juist die invalshoek van groot belang.

De historie van Machinefabriek Dessin- en Graveerindustrie Bruijn de Jong N.V. in Ede

Patty Gonggrijp

In de periode 1948-1954 vestigden zich op het toen gloednieuwe industrieterrein achter de Reehorst verschillende bedrijven en bedrijfjes. Bekende namen waren Smit Transformatoren (de opvolger van Olthof's Transformatoren) en Rippen Pianofabriek. Ook *Machinefabriek Bruijn de Jong* hoorde daarbij. En hoewel deze laatste onderneming in 1971 werd opgeheven, zou het daarnaast gelegen voetbalveld nog lang daarna van groot belang zijn voor voetballend Ede.

Hoe het begon

Vader Douwe de Jong (sr.), geboren in 1901 in Stavoren, had na de lagere school eerst als leerling gewerkt bij een zilversmid in Haarlem en Amsterdam. Vervolgens heeft hij kort gevaren als kajuitsjongen en vervulde hij zijn militaire dienstplicht in 1919 in Amersfoort bij het onderdeel telefonie en seiners. In Nederland kon hij daarna echter als gevolg van de crisis geen werk vinden. Met onder anderen zijn vriend Jan Bruijn vertrok hij naar Dilbeek bij Brussel. Daar kon hij als graveur van drukwalsen voor het bedrukken van vloerzeil en behang aan de slag. De drukwalsen werden met de hand gemaakt door koper te vormen in het vereiste patroon en dit in hout te hameren dat op een ijzeren as was geschroefd. Per kleur was één drukwals nodig bij deze hoogdruktechniek.

Na verloop van tijd werd het werk daar echter ook minder en hij keerde terug naar Haarlem, waar hij voor zichzelf begon. Op de zolder van zijn zuster ontwierp hij met behulp van bevriende kunstenaars dessins voor vloerzeil, die hij dan verkocht aan de vloerzeilfabrieken. Tegelijk probeerde hij dan de opdracht te verwerven voor het maken van de drukwalsen zelf.

De Balatumfabriek in Huizen behoorde tot zijn eerste klanten. Vloerzeil, dat ook bekend stond onder merknaam *balatum*, was een goedkope vloerbedekking, gebruikt om op houten vloeren te leggen. Het werd op dezelfde wijze gemaakt als papier en karton: een grote pap van lompen, hout, oud papier en karton werd uitgesmeerd over een zeef, gedroogd en aan beide kanten bewerkt. De bovenkant werd daarna bedrukt.

In 1931 was hij in staat om in Haarlem een kleine werkplaats te huren, samen met Jan Bruijn. Dat werd het officiële begin van de firma Bruijn de Jong. Jan was ver-

Het oude ambacht

antwoordelijk voor de productie en Douwe voor de verkoop en de financiën. Naast de dessin- en graveerafdeling ontstond in de loop der jaren ook een machinefabriek. De samenwerking tussen beide directeuren verliep in volle tevredenheid en duurde tot aan hun pensionering.

Komst naar Ede

Na de Tweede Wereldoorlog was Ede nog een klein dorp aan de rand van de Veluwe. De enige onderneming van enige omvang was de ENKA. In 1947 streefde burgemeester Boot er actief naar om de werkgelegenheid in Ede te vergroten. Er werden advertenties in landelijke bladen geplaatst om ondernemers naar Ede te halen. Omdat er in Haarlem geen uitbreidings-mogelijkheden waren, gingen de toenmalige directeuren/grondleggers van firma Bruijn de Jong N.V. hierop in.

Het bedrijf groeide in omvang. Voor het maken van de assen en het verwerken van het koper waren steeds meer en grotere machines nodig. Ook het aantal tekenaars voor het ontwerpen van dessins en het uitwerken van de ontwerpen per kleur nam toe. In Ede konden ze voor weinig geld een flink stuk woeste heidegrond kopen aan de Reehorsterweg. Daar lieten ze door architect B.W. Zijfers en bouwbedrijf Van den Top een bedrijfshal neerzetten.

VOOR EDE EN OMGEVING

Jongens van 14 jaar en ouder, die gaarne tekenen, voor jullie hebben wij een prettige en leerzame werkkring. Zij, die aanleg hebben, vinden hier gelegenheid hun kunstzin uit te leven en eigen ideeën te ontwikkelen. Het betreft het ontwerpen van tekeningen voor behangselpapier en vloerbedekking en de vervaardiging van clichés hiervoor.

Ons werk is speciaal en uniek, omdat wij de enige inrichting op dit gebied in Nederland zijn. Bij het vervaardigen van de clichés komt tekenen, graveren en verder houtbewerking en metaal draaien te pas.

Jongens van 14 jaar en ouder, indien je hier iets voor voelt, meld je dan bij Machinefabriek Bruyn de Jong, Reehorsterweg 21, Ede.

Een leuke job! - Edesche Courant 11-09-1948

Gevel ca. jaren '60

De firma Machinefabriek Dessin- en Graveerindustrie Bruijn de Jong N.V. was een van de eerste ondernemingen die zich op het nieuwe industrieterrein vestigden met ongeveer 60 man personeel. Daarna volgden Rippen pianofabriek, Olthof's (later Smit) Transformatoren, loodgietersbedrijf Kuiper, spinhulzenfabriek Hagenaar N.V., dakspantenfabriek HEKO en diverse andere.

De Haarlemse personeelsleden die bereid waren om te verhuizen kregen in Ede woonruimte aangeboden. Voor de leidinggevenden werden enkele vrijstaande woningen die in die tijd gebouwd werden aan de Schaapsweg, toen de rand van het dorp, beschikbaar gesteld.

Groei en aanpassing aan veranderende omstandigheden

Het bedrijf produceerde voornamelijk drukwalsen voor het bedrukken van vloerzeil. Dit voorzag in die tijd (jaren 1950-60) duidelijk in een behoefte en de firma groeide uit tot een fabriek met zo'n 170 man personeel. Bovendien werd het handwerk grotendeels overgenomen door zelfontwikkelde machines. Het esenhout werd vervangen door kunststof, waardoor de kwaliteit verbeterde doordat daarmee de stijfheid van de drukwals groter werd. De productie nam toe.

En er werd geëxporteerd naar vele landen in Europa, als ook naar de Verenigde Staten, India en Zuid-Afrika.

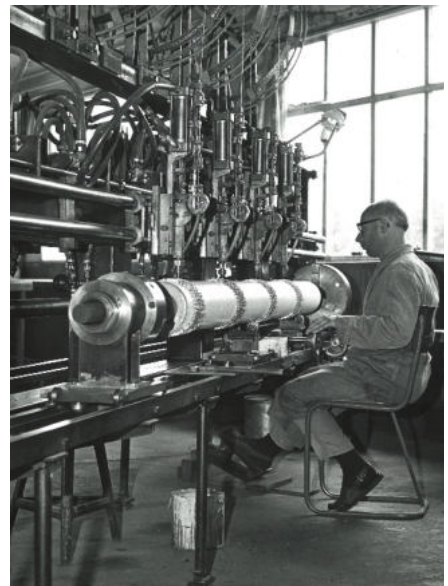
Sociaal betrokken

In het bedrijf was veel aandacht voor het welzijn van de werknemers. Er was een personeelsvereniging, een kantine en de werkjubilea kregen uitgebreid aandacht. Ook werd er met arbeidskrachten van het werkgelegenheidsproject DUW een voetbalveld aangelegd achter de fabriek. Daaruit ontstond een voetbalcompetitie tussen de verschillende bedrijven uit de buurt. Voetbalvereniging DTS '35 heeft jarenlang gebruik gemaakt van dit veld; Douwe de Jong (sr.) werd beschermheer van deze vereniging.

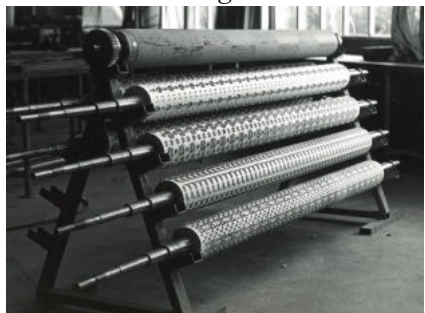
Verder heeft Douwe de Jong een belangrijke rol gespeeld bij de bouw van de Taborkerk in 1953. Evenals bij de bouw van de fabriek werkten ook bij dit project Zijfers en Van den Top samen. Daarnaast was hij samen met de heren De Nooij, De Wilde en Hagenaar oprichter van het *Industrie Contact*, een voorloper van de huidige Ondernemersvereniging. Hij was ook een actief lid van de Rotary.

Viering 25-jarig bestaan

Bij het 25-jarig bestaan van de firma in 1956 organiseerde de directie twee diners in Calluna (bij het Openluchttheater), het eerste voor alle relaties waaronder het college van B & W, de directies van bedrijven uit binnen- en buitenland en andere

Geautomatiseerd graveren

Drukwalsen vloerbedekking

belangrijke relaties. Burgemeester Oldenhof was tafelpresident. Het tweede diner was voor de werknemers en hun familie. Het personeel bood ter gelegenheid van dit jubileum een mozaïek aan dat in de hal van de fabriek werd geplaatst. Het was gemaakt door de kunstenaar Wim Mulder uit Otterlo.

Opnieuw veranderingen

Balatum Huizen wilde de belangrijke toeleverancier voor zijn productieproces inlijven. In 1959 werd het een belangrijke aandeelhouder. In dat jaar ging Jan Bruijn met pensioen. Douwe de Jong bleef directeur tot 1967, waarop ook hij met pensioen is gegaan. Hij haalde zijn rijbewijs precies op zijn verjaardag, kocht een DAF en toerde samen met zijn vrouw regelmatig door Nederland.

Aan het eind van de jaren '60 verdween vloerzeil grotendeels van de markt, doordat er betaalbare nieuwe soorten vloerbedekking van kunststof en tapijt beschikbaar kwamen. Het maken van drukwalsen was de kurk waarop het bedrijf dreef en toen dat verdween, was de omzet onvoldoende om rendabel te blijven.

Met de specifieke lange draaibanken en de vele machines werden toen enige tijd ook andere produkten vervaardigd zoals brievenbussen voor de PTT, magazijnkasten, etc. De ENKA werd klant door de afname van een aantal sponsen-snijmachines. Ondanks deze inspanningen kwam er in 1971 een eind aan het bedrijf en werd het opgeheven.

Bijgaande foto is gemaakt bij het 25-jarig jubileum. Links Douwe de Jong, rechts Jan Bruijn. Op de foto achter de heren is opzij van de fabriek ook het voetbalveld te zien.

Dit artikel is tot stand gekomen met medewerking van familie De Jong, die ook de illustraties ter beschikking stelde.

Mozaïek van Wim Mulder

De ‘swijnen’ bij het dorp

Jan Kijlstra

Zo ongeveer iedereen die over de wildwal tussen de Wageningse en de Meulunterse Eng heeft geschreven in de laatste, pakweg, tachtig jaar, heeft zich gebaseerd op resolutieboeken (‘buurtboeken’) van de buurschappen die langs die wildwal lagen. De meest gebruikte zijn die van Lunteren, Doesburg en Ede-Veldhuizen. Daarin is veel terug te vinden over het herstel van de wildwal, rond 1770. Herstel, want er was al een ouder walsysteem. Zelfs meerdere. Die in de resolutieboeken beschreven reconstructies hadden dan ook een voorgeschiedenis. Daarover is in de buurtboeken niet zo veel te vinden. Wel echter in de literatuur, en in stukken in de archieven van de buurschappen, voorzover die bewaard zijn gebleven.

Zo'n aanloop tot vernieuwing van de wildwal, in dit geval ter hoogte van het dorp Ede, is te vinden in het archief van het buurshap Ede-Veldhuizen, aanwezig in het Edese Gemeentearchief. Daarin bevindt zich een kopie van een brief, uit (mei?) 1750, aan *‘de Edel Mogenden Heeren des Quartiers van Veluwen’*. Dat waren de Gedeputeerden die, namens de Stadhouder (Willem IV van Oranje-Nassau), de Veluwe bestuurden.

Opmerkelijk is dat de brief niet door de buurt Ede-Veldhuizen is verstuurd, maar door een aantal notabelen uit het dorp Ede, te weten Derk Johan van Winssen, Derk van der Hart (Scholtus des Ampts Ede), Derk Brouwer en Jan Willem Kerkhoff. Zij schrijven de brief *‘voor haar selvs en meder hiertoe geäutoriseert en gecommiteerd door de gesamelijke Ingeseetenen van het Dorp Ede.’*

Zij klagen *‘dat sedert eenige Jaeren de wilde swijnen in deesen Quartieren van Veluwen daer onder mede op het Ederbosch soodanig zijn vermenigvuldigt dat deselve in den gepasseerden jare consi derabele schade aan het coorngevas en Aardvruchten rondom het Ederbosch en den Dorpe van Ede, en selvs in de Buijrtten van dien, ongeacht ook de in-en opgesetenen genootsaecht zijn geweest des nagts wagten te houden, hebben toegebracht’*.

Om aan de klacht gewicht te verlenen schrijft men: *‘Dat in de laetsgepasseerde maand April verscheidene Landerijen, met rogge besaait, door de swijnen omgedolven, geruïneert en dus gebruikers van die Landerijen van dat gewas ten eenemaal gefrusteert zijn geworden, waarvan tot enige staeltjes kan blijken uit de annexe verklaringen sub A, B, C, D, E, F, G, H, I en K.’*

Die verklaringen zijn niet meer aanwezig. De brief drukt vervolgens de ongerustheid uit over de komende maanden: *‘Dat het alleszins te duchten is dat het Roggegewasch waar daar(in) komende de swijnen daer aen ook verdere schade sullen toebrengen, en 't welke in het bijzonder te vreesen is ten opsichte van de Boekwijt, welke nog gesaait moet worden.’*

Bovendien wordt er aandacht gevraagd voor de voedselvoorziening van de minderwelgestelden. Want, zo staat er, dat *“wijders een groot gedeelte van de Landerijen tussen*

het Ederbosch en het Dorp gelegen jaerlijks word gebruijkt tot 't pooten van Aardapelen, welk den gemenen Man, en bijzonder aen de Arme Menschen tot het meeste voedsel komen te verstrekken, en waer van de selve voor het grootste gedeelte aldaer door de wilde swijnen worden gefrusteerd”.

Niet alleen, zo vervolgt de brief, zullen hierdoor *‘die Menschen’ gebrek aan voedsel hebben, maar ook de pachtopbrengsten van de akkers kunnen door de verminderde opbrengst gaan teruglopen. En dat zou betekenen dat ‘de Tiendheren, Godshuizen, voorts Predicant en Custos tot Ede...mitsgaders de Kerk en Diaconiegoederen van Ede imposante nadeel sullen komen te lijden. Als toetje op de taart wordt ook nog opgemerkt dat ‘de Geïnteresseerden in het Eder-bosch (de Bosmalen – JK) buijten Staet worden gestelt om Eijkels en Beuken, tot onderhoud van dat Bosch nodig, met effect te kunnen saejen.’* Waarna de brief afsluit met *‘seer ootmoedig te versoeken... die voorsieninge te doen dat het getal der wilde swijnen daer omtrent wenselijk vermindert en dus de Suppli.en (verzoekers – JK) en harer mede Ingeseetenen verdere Schade soo veel mogelijk voorgekomen mag worden.’*

De brief heeft waarschijnlijk niet veel geholpen. De wilddruk was op enig moment kennelijk zo hoog, dat (als eersten) de geërfden van Doesburg enkele jaren later besloten de wildwal te herstellen. Gevolgd door die van Lunteren en van Ede en Maanen. Opmerkelijk is dat Bennekom en Wageningen daar niet toe overgingen. Mogelijk hadden de boeren in die buurten de wildwal wèl beter onderhouden. In elk geval op Hoekelum is gebleken (uit een onderzoek in opdracht van Het Gelders Landschap) dat de wildwal daar uit een wal met aan beide zijden een sloot bestond, en dat zou een oudere vorm kunnen zijn, afgeleid van de landweren. Die dus, mogelijk dank zij beter onderhoud, langer intact bleef, zodat een opknapbeurt (middels opnieuw opwerpen van de wal, maar nu met slechts één droge sloot) niet nodig was.

Gerrit Breman schreef enkele jaren geleden in het blad van Oud Bennekom, *De Kostersteen* dat, als er overlast van varkens was, dit loslopende varkens van de boeren waren. Die conclusie waag ik te betwijfelen, ze wordt niet door de literatuur ondersteund. Uit de geciteerde brief, maar ook uit andere bronnen, blijkt dat wilde zwijnen wel degelijk voor problemen zorgden. Loslopende varkens deden dat ook wel, maar die werden door de scheuter gevangen, en de boer kon die terugkrijgen tegen betaling van een boete annex een vergoeding voor de aangerichte schade.

Bron: Archief buurschap Ede en Veldhuizen

Correcties

In de vorige Zandloper stond een foto van het dorp Pella in Iowa met daarop een molen. Dat is een replica van de Concordiamolen, niet van de Doesburgermolen, zoals in het artikel vermeld stond.

In het artikel in hetzelfde nummer over de Hessenweg werd gesproken over ‘kooplieden’ uit Hessen die over de Veluwe naar Holland trokken. Het waren echter niet zozeer kooplieden als wel voerlieden.

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten: *'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'*

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede
Telefoon 06 348 676 27
E-mailadres info@oudede.nl & ledenadministratie: ledenadministratie@oudede.nl
Website www.oudede.nl
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Bestuur:

Simon van de Pol (voorzitter), Hans Post (secretaris a.i.), Wim Bruijnes (penningmeester) & Patty Gonggrijp.

Leden;

De vereniging telt ca. 700 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2021 € 17,50.

Erelid van de vereniging is Hetty Blaauw-de Wit.

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%! De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar. De redactie van De Zandloper bestaat uit Joyce van den Berg, Frans van Oort en Hans Post (eindredacteur). De redactie is te bereiken op zandloper@telfort.nl.

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom. De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren. Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de VOE.

De redactie heeft zich ingespannen om rechthebbenden van de geplaatste afbeeldingen te achterhalen. Mocht u menen rechten te kunnen doen gelden, dan kunt u zich melden bij De Zandloper.

Productie van De Zandloper: BladNL - ISSN 1384-7090

HOUT EN BOUWSTOFFEN IMPORT BV

Voor al uw hout en bouwmaterialen
Frankeneng 20 in Ede
0318-636921

Het Vishuis Ede
Grotestraat 2
6711 AM Ede
tel. 0318-846575

KREEFT

BOUW EN ONDERHOUD SINDE 1896

- ▲ ONTWIKKELING
- ▲ NIEUWBOUW
- ▲ ONDERHOUD
- ▲ RESTAURATIE

INFO@BOUWBEDRIJFKREEFT.NL ▲ BOUWBEDRIJFKREEFT.NL

maxstein
TWEEWIELERS EDE

**FIETSEN
FITNESS**

SLIJKRUIKWEG 30 • EDE • WWW.MAXSTEIN.NL

MONDIAL MOVERS
Waijienberg Groep

**VERHUIZEN IS OVERAL HETZELFDE
SERVICE NIET.**

Offerte aanvragen?
www.waijienberg.nl

Tel: +31 (0)318 - 62 45 55 / **Email:** info@waijienberg.nl / www.waijienberg.nl